

PROCES URBANIZACIJE U KONTEKSTU DEMOGRAFSKE STRUKTURE STANOVNIŠTVA U SR MAKEDONIJI

MITKO PANOV, Skopje

Urbanizacija, kao savremena socio-ekonomska pojava, koja brzo utiče na promenu geografskog prostora, nesumnjivo je proizvod razvoja društveno-ekonomskih odnosa. U slučaju SR Makedonije veoma se plastično može potvrditi činjenica da su u njoj društveno-ekonomski odnosi, od prošlosti do danas, uticali na stanje i razvojni proces urbanizacije, sa različitim posledicama. Ne ulazeći duboko u prošlost, dovoljno je konstatirati da se urbanizacija u Makedoniji nije mogla razvijati u uslovima njene opšte zaostalosti ne samo za vreme turske vladavine, već i između dva svetska rata, u vreme kada je ona teritorijalno i politički bila razjedinjena na tri dela, kada su vladali kapitalističko-monarhistički odnosi, i što je najbitnije, kada Makedonija nije imala svoju samobitnost i slobodu za samostalni politički, kulturni i socio-ekonomski razvitak. U to nedavno vreme industrijalizacija je bila na sasvim niskom nivou te ona, kao osnovni činitelj razvoja urbanizacije, nije mogla imati takvu funkciju. Takav nepovoljan razvoj odraz je tendencija da se Makedonija drži u zaostalosti.

O bržem razvoju urbanizacije u Makedoniji, kao odraza rasta životnog standarda, može se govoriti tek od Oslobođenja pa naovamo, u uslovima novih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Za period od 30 godina slobodnog nacionalnog, političkog, kulturnog i ekonomskog razvoja u našem samoupravnom socijalističkom društvu, SR Makedonija se toliko mnogo pozitivno promenila kako u geografskom tako i u socio-ekonomskom smeru, kao nikada ranije. Osobito intenzivni privredni i drugi razvitak počinje od prije 15—20 godina pa naovamo. Njegov rezultat je visoki stepen urbanizacije u Makedoniji, skoro najveći u odnosu na ostale republike u Jugoslaviji.

U ovom radu želimo da prikažemo kako se opšti proces urbanizacije odražava na neke elemente demografske strukture stanovništva. S obzirom na ranije specifičnosti populacije Makedonije, kada je uglavnom preovlađivalo ruralno stanovništvo, kada je pismenost bila na niskom nivou, kada je najveći procenat aktivnog stanovništva bio uključen u primarnu delatnost i dr, od interesa je da se prikaže sadašnji stepen urbanizacije i neke njegove važnije posledice.

Urbalno stanovništvo u Makedoniji skoro sve do 1953 godine po broju nije bilo mnogo zastupljeno, odnosno po masi znatno brojnije je bilo ruralno stanovništvo. Tako, na primer, prema podacima iz 1900. godine¹, koji nisu služ-

¹ V. Kenčevi: Makedonija, etnografija i statistika, Sofija 1900.

beni, gradska populacija je ukupno brojala 276.422 lica, ili 31,4⁰% od ukupnog stanovništva Makedonije. U 1921 godini², po prvim službenim podacima, gradsko stanovništvo je brojalo 214.910 lica ili 27,3⁰%. Ovo opadanje urbane populacije može se prihvatiti kao realno s obzirom da je između 1900 i 1921 godine bila veoma nemirna politička situacija, a posle Balkanskih ratova znatno je iseljavanje Turaka koji su u većini živeli u gradskim naseljima. Možda i podaci iz 1900. godine nisu sasvim precizni ali su verovatno približni jer u 1913. godini³, prema drugim nezvaničnim podacima, ovo stanovništvo je brojalo 266.164 lica. U svakom slučaju u prvih dvadesetak godina našeg veka urbanizacija u Makedoniji nije bila na visokom nivou.

U periodu između dva svetska rata proces urbanizacije isto tako nije mnogo naglašen jer u 1931 godini⁴ gradsko stanovništvo je brojalo samo 286.512 lica. U odnosu na 1921 godinu porast iznosi za 71.602 lica ili za 18,1⁰%. Ovaj porast rezultira uglavnom od prirodnog priraštaja, koji je u to doba bio visok kao i zbog ponovnog vraćanja određenog broja Turaka. Za ovo vreme ne može se reći da su gradovi predstavljali privlačna imigraciona mesta jer oni ni funkcionalno nisu bili razvijeni, a pogotovu ne industrijski. Društveno-ekonomski odnosi u ovom periodu u Makedoniji svakako su uticali na niski stepen urbanizacije. Tada je razlika broja ruralnog i urbanog stanovništva bila još velika u korist prve populacije.

U prvim godinama posle Oslobođenja urbanizacija u cjelini nije zahvatila veće razmere s obzirom na obnovu zemlje. U to vreme gradska naselja tek su počela funkcionalno da beleže određen napredak ali ne u takvoj meri da bi svojim, još nedovoljno razvijenim, sekundarnim i tercijarnim delatnostima privuklo ruralno stanovništvo. Prema popisu stanovništva iz 1948⁵ urbano stanovništvo Makedonije brojalo je 307.736 lica ili samo 27⁰% od ukupnog stanovništva Republike, a to je najmanja zabeležena stopa gradske populacije što je bio dovoljan dokaz za još veliko učešće seoskog stanovništva.

Od 1948. godine započinje intenzivni proces urbanizacije, takav kakav nije nikada bio u prošlosti. U prvo vreme, tj. između 1948. i 1953. godine porast urbanog stanovništva je još relativno blag, ali po masi populacije već vidljiv, jer samo za 5 godina ono se je povećalo za oko 100.000 lica. Međutim, u odnosu na celokupno stanovništvo Republike u 1953. godini na urbano je otpadalo 31,3⁰%, ili ukupno 408.229 lica. Ovaj broj u suštini trebalo bi da bude nešto veći, ali od 1951/2. godine započelo je poznato iseljavanje muslimanskog stanovništva za Tursku, koje je najvećim delom živelo u gradskim naseljima. Samo od 1953. godine iseljeno preko 100.000 lica u Tursku.

Jači proces urbanizacije javlja se u periodu između 1953. i 1961. godine. U ovo vreme urbana populacija se je povećala za 134.704 lica. U 1961. godini gradsko stanovništvo je brojalo 542.933 lica ili 38,6⁰% u odnosu na celokupno stanovništvo Republike. Gradovi, a naročito oni veći, funkcionalno se brzo razvijaju. Naročito brzo rastu sekundarne delatnosti. Fizionomski se menjaju, šire

² Popis stanovništva od 31. januara 1921, Sarajevo 1932.

³ M. Vujičić: Rečnik mesta u oslobođenoj Srbiji. Beograd 1941.

⁴ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931, Beograd 1938.

⁵ Svi statistički pokazatelji u tekstu korišćeni su iz sledećih publikacija: Naselenie i domačinstva vo NR Makedonija po naselbi. Zavod za statistika na NRM, Skopje 1962; Prvi rezultati od popisot na naselenieto i stanovite vo 1971. Republički zavod za statistika, Statistički bilten 17, Skopje 1971; Statistički godišnik na SR Makedonija 1972, Republički zavod za statistika, Skopje 1972.

gravitacione sfere i time postaju dinamični imigracioni centri. Naporedo sa ovim procesom počinje intenzivnije da se odvija i prostorno širenje urbanizacije, t.j. neposredne uticajne zone u mnogome menjaju način života i rada. Jedan od značajnih indikatora urbanizacije su mešovita domaćinstva čiji broj brzo raste. Tako, u 1961 godini na mešovita su opadala 53.645 domaćinstva ili 19,2% od ukupnog broja domaćinstava Makedonije.

Urbanizacija je dobila najšire razmere nakon 1961. godine. To je vreme kada gradsko stanovništvo tako brzo raste da se je skoro u 1971. godini izjednačilo sa brojem seoskog stanovništva, (urbano stanovništvo 48,8%, a ruralno 51,2%). Danas je verovatno gradsko već nadmašilo seosko stanovništvo. Između pomenute dve godine broj urbanog stanovništva povećao se za 260.230 lica odnosno u 1971. godini gradsko stanovništvo je brojalo 803.079 lica. U ove poslednjih deset godina najintenzivnije su migracije na relaciji selo-grad, tj. od ukupnog broja migranata u Makedoniji 74,4% potiču iz ruralnih naselja. Implikacije ovog dinamičkog procesa urbanizacije su različitog karaktera. Tako, na jednoj strani raste urbano stanovništvo a na drugoj opada ruralno, odnosno stvaraju se neke prenapregnute gradske aglomeracije, sa socijalnim problemima, a ujedno stvaraju se i depopulacione zone sa procesom deagrarizacije. Bez obzira na različite posledice, koje čine posebnu temu za proučavanje, urbanizacija u Makedoniji se znatno širi što je na određen način pozitivan proces u sadašnjem društveno-ekonomskom razvoju Republike.

Prema dosada iznetim općim pokazateljima o kretanju broja urbane populacije, kao osnovnog demografskog elementa, možemo zaključiti da su se ona povećala prvenstveno zbog funkcionalnog razvoja gradskog naselja u posleratnom periodu i zbog sve intenzivnijeg prostornog širenja urbanizacije. Tako, od 1921. godine, kada je izvršen prvi zvanični popis stanovništva pa do 1971. godine, broj gradskog stanovništva se je u masi povećao za skoro četiri puta, odnosno za nešto manje od 600.000 lica. Najizrazitije su promene između 1961. i 1971. godine, kada se je broj urbanog skoro izjednačio sa brojem ruralnog stanovništva, dok u ranijim godinama, iako se je masa gradskog stanovništva povećala, veći procenat je bio u korist seoskog stanovništva.

Urbanizacija u SR Makedoniji, gledano sa socio-geografskog aspekta, ima neke specifične oblike razvoja. Ti oblici su interesantni ne samo kao pojava već i kao određen vremenski proces sa nekim posledicama i problemima kojima treba posvetiti posebnu pažnju. Najvažnije je pitanje ne zbog čega, već na koji se način odvija urbanizacija i kakve prostorne dimenzije zahvata. U tom smislu navešćemo sledeće primere.

Gradsko se stanovništvo povećava, kao što je poznato, prirodnim priraštajem i po običaju, što je bitno za SR Makedoniju, mehaničkim prirastom uglavno iz ruralne sredine, jer je urbanizacija tek u poslednjih 15—20 godina jače zašla u tu sredinu. Na drugoj strani postoje znatne razlike između većih i manjih gradskih naselja a taj odnos, i pored opšteg porasta urbanog stanovništva, prisutan je i danas. Zbog toga u onim područjima gde leže veća gradska naselja ne samo što je urbana populacija brojnija već i prostorno širenje urbanizacije je intenzivnije zbog veće koncentracije sekundarnih i tercijalnih delatnosti. Takav je slučaj sa Skopljem, Bitoljem, Kumanovom, Tetovom, Prilepom, T. Velešom i Štipom. Samo u ovih sedam urbanih centara ukupan broj gradskog stanovništva u 1971. godini iznosio je 576.275 lica ili 71% u odnosu na celokupno gradsko stanovništvo Republike. Međutim, u 14 gradskih naselja, koja broje po manje od 10.000 stanovnika, gradska populacija ukupno broj 88.476 lica ili

samo 11%. Prema tome jasno proizlazi da je proces urbanizacije različan, tj. ima nejednake prostorne dimenzije odnosno da je koncentracija urbanog stanovništva različna.

Postavlja se pitanje zbog čega neka gradska naselja relativno zaostaju kao npr. Pehčevo, Valandovo, Kratovo, Kruševo i dr. Odgovora ima više kao, npr. zbog njihove slabe funkcionalne moći, ograničenih gravitacijskih mogućnosti, slabe privlačne moći u zonama koje nisu i mnogo naseljene itd. Međutim, baš ovde treba obratiti pažnju na specifičan oblik razvoja urbanizacije, a to je da se vrši prerazmeštaj samog urbanog stanovništva. Zbog preliivanja stanovništva iz manjih u veće gradove, ova prva nisu mogla populacijski mnogo da narastu, te i njihov uticaj na prostorno širenje urbanizacije nije tako izrazit. Ovu konstataciju možemo potkrepiti sa nekoliko činjenica. Od ukupnog broja migranata u Makedoniji (620.224 lica), oko 110.000 lica ili 17,6% potiču iz gradskih naselja i to u najvećem broju iz manjih gradova. Drugi primer je Skoplje koje je, kao otvoren grad posle katastrofalnog zemljotresa, primilo veliki broj doseljenika iz cele Republike i drugih susednih oblasti van nje, i narastao u najveću urbanu aglomeraciju u SR Makedoniji i treći po veličini grad u Jugoslaviji. Od ukupnog broja doseljenika, 63.111 lica ili 58% potiču iz gradskih naselja i to kako od manjih tako i od većih.

Kao što smo ranije pomenuli, prostorni aspekti urbanizacije pokazuju raznolikosti. U SR Makedoniji danas ima 29 gradova a njihov raspored, kao i masa urbanne populacije, nije jednak po većim prostornim celinama. Tako, na primer, u Povardarju leži najmanji broj gradova, svega 7, ali ukupan broj gradskog stanovništva je najveći, odnosno u 1971. godini iznosio je 437.693 lica ili 54,5% od ukupnog gradskog stanovništva Makedonije. Međutim, treba da se napomene da na ovako veliku koncentraciju urbanne populacije utiče Skopje jer je on najveći grad u Republici, ali i pored toga urbanizacija u Povardarju je zahvatila najveće razmere s obzirom na pogodne saobraćajno-prostorne i ekonomske prilike. Zbog toga od 1948. do 1971. godine znatno veliki porast stanovništva ima, pored Skopja, Kumanovo, T. Veles i Kavadarci.

U Zapadnoj Makedoniji se nalazi 10 gradova, dok je masa urbanog stanovništva skoro dvostruko manja nego u Povardarju, odnosno ona broji 249.228 lica ili 31,0% od ukupnog gradskog stanovništva Republike. Urbanizacija u Zapadnoj Makedoniji je u mnogome zavisna od prirode prostora, od važnosti komunikacija i funkcije i naseljenosti prostora. Gradovi u ovom delu Makedonije leže u posebnim kotlinama, i njihov razvoj kao posebna centralna mesta zavisi od gornjih faktora. Tako, na primer, u Pelagoniji koja je prometno pogodna i ekonomski razvijenija, urbanizacija je vidnija. U njoj leže tri grada: Bitolj, Prilep i Kruševo, nekoliko poluurbaniziranih naselja i više naselja sa mešovitim domaćinstvima. U Pelagoniji gradsko stanovništvo broji 120.269 lica ili skoro polovina od celokupnog gradskog stanovništva Zapadne Makedonije, a u odnosu na 1961. godinu urbana populacija beleži porast za oko 30%. Za razliku od Pelagonije, područje Debra, kao periferno, u graničnoj zoni prema Albaniji, sa, za sada nedovoljnim ekonomskim mogućnostima, i okoline koja se i raseljuje, urbanizacija je prilagođena takvim uslovima. Debar, kao jedinstveno centralno mesto, od 1948. do 1971. godine narastao je samo za 4.125 stanovnika (čega je 2.500 stanovnika poraslo između 1961. i 1971. godine).

U Istočnoj Makedoniji leži 12 gradova, odnosno najveći broj, ali to su većinom mali gradovi, te zbog toga ovde je najmanji broj urbanne populacije, svega 116.158 lica što čini samo 14,5% od ukupnog gradskog stanovništva Re-

publike. Međutim i u Istočnoj Makedoniji dolazi do sve jasnije diferencijacije urbanih zona. Tako, na primer sa većim procentom urbanizacije ističe se Strumičkoradoviška kotlina sa susednim Štipom. U ovoj zoni ukupno gradsko stanovništvo u 1971. godini brojalo je oko 60.000 lica, a to je nešto više od polovine od ukupne urbane populacije Istočne Makedonije. Naprotiv ove zone, gornji sliv Bregalnice, tj. oblast Pijanec sa centralnim mestom Delčevo i oblast Maleševija sa gradičima Berovo i Pehčevo, smatra se za jednu od najslabije urbaniziranih zona u SR Makedoniji. Tako, na primer, u Maleševiji od 1961. do 1971. godine porast gradskog stanovništva iznosio je samo za 752 lica, a ukupna urbana populacija broji nešto manje od 7000 lica, tačnije 6.919 lica. Sličan je slučaj sa slabo urbaniziranom Osogovijom gde leže dva mala gradiča Kratovo i Kriva Palanka koja oba nemaju ni 10.000 stanovnika.

U vezi kretanja broja urbanog stanovništva, važno je osvrnuti se i na klasifikaciju gradskih naselja po veličini. Kao veći gradovi smatraju se: Skoplje, Bitolj, Kumanovo, Prilep, Titov Veles i Tetovo. Ukupno u njima je 1971. godine živelo 548.851 stanovnika ili 68,3% od ukupnog broja gradskog stanovništva SR Makedonije. U odnosu na 1961. godinu stanovništvo u ovim gradovima beleži porast za više od 70%. Srednji po veličini su sledeći gradovi: Štip, Ohrid, Gostivar, Strumica, Kavadarci, Kočani, Kičevo i Struga. U njima ukupno u 1971. godini živeli su 165.811 stanovnika ili 20,6%, a u odnosu na 1961. godinu u ovim gradovima stanovništvo beleži porast za nešto više od 20%. U male po veličini gradove spadaju: Radoviš, Gevgelija, Debar, Sv. Nikole, Resen, Negotino, Vinica, Kriva Palanka, Probištip, Delčevo, Berovo, Kratovo, Valandovo i Pehčevo. U njima u 1971 godini ukupno je živelo 88.417 stanovnika ili 11,1%, a u odnosu na 1961 godinu u ovim gradovima stanovništvo beleži porast za manje od 10%.

Drugi važan indikator urbanizacije je promena strukture aktivnog stanovništva po sektorima delatnosti i zanimanju. S obzirom da smo napomenuli da je urbanizacija u Makedoniji počela intenzivnije od 1953. godine pa naovamo, pomenute promene pratićemo u periodu od 1953. do 1971. godine. U celini u Makedoniji nastaje znatno prestrukturiranje aktivnog stanovništva od primarnih u sekundarne i tercijalne delatnosti, a ove dve su kao takve najviše vezane za gradska naselja. Prema tome ovaj proces u sferi funkcije gradskih naselja snažno je uticao i utiče na intenzivni zamah urbanizacije u Makedoniji. S druge strane slaba disperzija sekundarnih i tercijalnih delatnosti, tj. njihova koncentracija u većim gradovima, prouzrokovala je i nejednake prostorne dimenzije urbanizacije, o čemu je ranije bilo reći.

U ranijim godinama, kao i danas, prevladuje broj aktivnih lica u primarnim delatnostima, ali on je u konstantnom opadanju jer opada i broj ruralnog stanovništva. S druge strane raste broj mešovitih domaćinstava na selu, što znači da se deo aktivne radne sile ne bavi u potpunosti poljoprivredom. Tako u 1953. godini u primarnoj delatnosti ukupno je bilo 361.249 lica ili 67,9% od ukupnog aktivnog stanovništva Republike. Već u 1961. godini opada masa ovog stanovništva za oko 35.000 lica, dok u odnosu na 1971. godinu opada za oko 80.000 lica ili za 22,4%. U 1971. godini broj aktivnog stanovništva ove delatnosti iznosio je 280.447 lica, odnosno 48,3% od celokupnog aktivnog stanovništva Republike. U Makedoniji danas ima 30 opština, od kojih je u 28 opština pao broj lica primarnih djelatnosti. U zavisnosti od broja ruralnog stanovništva, rasporeda sela u mreži naselja kao i od karaktera agrarne proizvodnje, negde više a negde manje, opada učešće aktivnog stanovništva u ovoj kategoriji delat-

nosti. Najmanje je učešće u opštini Skoplje i to samo 18,1% od ukupnog aktivnog stanovništva opštine, što je dokaz da ovo najjače centralno mesto u Republici utiče na intenzivno prostorno širenje urbanizacije. Ispod 50% aktivnog stanovništva imaju još centri i gravitacijska područja kao što su Bitolj, Štip, Ohrid, Titov Veles i dr. Najveće pak učešće, iznad 70% imaju područja malih gradova, sa nedovoljno razvijenim sekundarnim i tercijalnim delatnostima i čiji se deo urbanog stanovništva i samo bavi poljoprivredom, kao što je slučaj sa gradovima: Vinica, Valandovo, Radoviš, Kriva Palanka, Resen i dr. 1953. godine aktivno poljoprivredno stanovništvo za više od dva puta je bilo brojnije od nepoljoprivrednog, a već u 1971. godini nepoljoprivredno aktivno stanovništvo je nadmašilo poljoprivredno za oko 72.000 lica, odnosno prvo je brojalo 306.975 a drugo, nepoljoprivredno stanovništvo, 378.885 lica.

Naporedno sa rastom broja i vrsti industrijskih preduzeća, naročito u većim gradovima i sa veoma dinamičnom izgradnjom gradova, znatno je narastao broj aktivnih lica u sekundarnim delatnostima. Dobar deo ovih lica potiču iz ruralnih naselja jer kao slabo kvalifikovana radna sila nalazi zaposlenje u građevinarstvu a ranije u izgradnji fabrika. Od 1953. do 1971. godine broj aktivnih lica u sekundarnim delatnostima povećao se za 118,5%, odnosno od 74.545 na 162.913 lica. U 1953. godini na ovu kategoriju aktivnih lica opadalo je 14% a u 1971. godini 28% od ukupnog broja aktivnih lica u Republici. Skoro u svim opštinama, osim u Debarskoj i Valandovskoj, pokazuje se porast aktivnih lica ove delatnosti. Međutim, u većim gradskim centrima, u kojima je broj industrijskih preduzeća znatan, i koncentracija aktivnog stanovništva u sekundarnim delatnostima je velika. Tako, na primer, samo u 7 gradova i to u: Skoplje, Bitolj, Kumanovo, Tetovo, Prilep, Titov Veles i Štip, broj aktivnog stanovništva u 1971. godini iznosi 109.510 lica ili 67,2% u odnosu na Republiku, dok je samo u Skoplju skoncentrisana jedna trećina aktivnih lica ove kategorije delatnosti. Baš zbog ovakvog razvoja većih gradskih centara došlo je i do diferencijacije zona po stepenu urbanizacije, a od toga proizlaze posledice kao prostorno prestrukturiranje aktivnog stanovništva, tj. pojačanu migraciju na relaciji selo-grad, nedovoljan funkcionalni razvoj malih gradova, opadanje broja poljoprivrednog stanovništva, stvaranje depopulacionih zona, brži prostorni proces urbanizacije u neposrednim i širim zonama većih gradskih centara itd. Nesumnjivo sekundarne delatnosti imaju pozitivan odraz za povećanje nacionalnog dohotka, za poboljšanje životnog standarda, za obrazovanje proizvodnih sila, pa prema tome i na kvalitetni razvoj urbanizacije.

Stepen urbanizacije određuje se i prema tercijalnim delatnostima koji se smatraju kao najkvalitetniji element ekonomske strukture stanovništva. Tercijarne delatnosti biće razvijenije ukoliko su glavni centri polarizacije u celini funkcionalno raznovidniji, a naročito u pogledu industrijalizacije, jer one imaju važnu ulogu u celokupnom životu centralnih mesta i prostora. Ako u tom smislu prihvatimo tercijarne delatnosti, onda one u Makedoniji, sve do Oslobođenja, zbog njihove nedovoljne razvijenosti, nisu bile faktor urbanizacije. Učešće aktivnog stanovništva u ove delatnosti povećalo se sa razvojem kulturno-prosvetnih, naučnih, socijalno-zdravstvenih i drugih radnih ustanova i organizacija, a to je period od 1953. godine pa naovamo. Tako, na primer, od 1953. do 1971. godine broj aktivnih lica u tercijalnim delatnostima povećao se za 87,5%, tj. od 63.163 na 118.441 lice. U 1953. godini na ovu kategoriju aktivnih lica otpalo je 11,9% a u 1971. godini 20,4% od celokupnog broja aktivnih lica Republike. U svih 30 opština vidljiv je porast aktivnih lica, koji zavisi od veličine i funkcije grad-

skih naselja kao centre opštine. Tako, na primer, u Skopju, u kome se nalaze mnoge visoke kulturno-prosvetne i naučne ustanove, klinika, mnoge bankarske organizacije i sedišta najviših republičkih društveno-političkih i upravnih organizacija, najveće je učešće aktivnih lica u tercijarnim delatnostima. (43% ili 51.267 lica od ukupnog broja aktivnog stanovništva ovih delatnosti u Republici). Prema tome nije teško konstatirati da je Skopje ne samo najvažniji urbani centar, već da ono ima i najviše značaja za razvoj i širenje urbanizacije u Makedoniji.

Kao važan demografski element preko koga se dobro čita stepen urbanizacije, jeste struktura stanovništva po pismenosti. U suštini kulturni razvitak stanovništva je odraz urbanizacije, odraz razvoja kulturno-prosvetne i naučne strukture. U Makedoniji pismenost stanovništva u odnosu na nedavnu prošlost pokazuje korenite kvalitetne i kvantitetne promene. Poznato je da za vreme turske vladavine pismenost je bila na veoma niskom nivou, jer tada nisu postojale škole, naročito višeg obrazovnog ranga. Slaba je bila pismenost i između dva svetska rata, jer tadašnja vladajuća klasa nije imala interesa za veće kulturno-prosvetno obrazovanje makedonskog naroda i drugih narodnosti. U to vreme vođena je denacionalizatorska politika i preko sistema obrazovanja jer je postojala opasnost da se ne prošire ideje i literaturni rad makedonskih prosvetitelja iz prošlog veka braće Dimitra i Konstantina Miladinovci, Marka Cepenkova, Jordana Hadži Konstantinova-Džinota i dr. Zatvarane su neke škole, proterivani napredni učitelji i uopšte uslovi obrazovanja su bili teški i ograničeni. Pri takvim kulturno-prosvetnim i društveno-ekonomskim uslovima preovlađivao je veliki broj nepismenih lica. Tako, na primer u 1921. godini od ukupnog stanovništva preko 10 godina uzrasta, 77,4% bili su sasvim nepismeni, a takvo je stanje bilo i 1931. godine kada su se na nepismena lica padala 67,4%.

Obrazovna struktura stanovništva bitno se menja posle Oslobođenja u našim socijalističkim uslovima, kada se uveo u nastavu makedonski jezik, kada se je znatno proširila školska mreža i formirale brojne srednje škole. Kultura i prosveta dobila je još veći značaj sa otvorenjem Univerziteta »Kiril i Metodij« u Skoplju, sa nekoliko desetina viših škola, a pogotovu sa formiranjem Makedonske Akademije znanosti i umetnosti. Ove ustanove, kao i brojne biblioteke, arhive, muzeji, pozorišta i dr, uglavnom funkcioniraju u gradskim naseljima, te oni u tom smislu su glavni indikatori širenja urbanizacije.

Od 1953. godine pa naovamo brojčani odnos između pismenih i nepismenih lica znatno se menja u korist pismenog stanovništva. Tako, na primer, 1953. godine pismena su bila 616.219 a nepismena 342.755 lica, dok 1971. godine taj odnos je 1.035.236 prema 232.986 lica. Od 1953. do 1971. godine pismena lica pokazuju porast za 68% a nepismena opadanje za 32%, ili u 1971. godini na pismeno stanovništvo padaju 81,9% a na nepismeno 18,1%. Danas u svim opštinama Makedonije preovlađuje pismeno nad nepismenim stanovništvom. Međutim, primećuje se da najveći procenat nepismenog stanovništva imaju opštine sa malim urbanim centrima i one koje su agrarno razvijenije, kao što su: Tetovo, Gostivar, Kratovo, Kriva Palanka, Sv. Nikole i dr. Primećuje se isto tako da u masi nepismenog stanovništva učestvuje i jedan deo mladih lica, iz starosne grupe od 10—14 godina na koja otpada 3,7% od ukupnog broja nepismenih u Republici. Ova nepismena lica angažirana u poljoprivredi zamjenjuju iseljenu aktivnu radnu snagu, pa nemaju vremena obrazovanja. Ovo je jedan od ozbiljnijih posledica urbanizacije koja nije još dovoljno prostorno i po tipu naselja uskladena.

Struktura stanovništva po školskoj spremi pokazuje isto tako kvalitetne promene. Tako, na primer, od 1961. do 1971. godine, opao je broj lica u najnižoj kategoriji obrazovanja, dok u ostalim kategorijama javlja se porast, što je svakako veoma važna činjenica kvalitetnog uticaja urbanizacije sa povratnim dejstvom za njeno još bolje unapređenje i širenje. Tako, na primer, broj lica sa završenom osnovnom školom povećan je za 205%, sa srednjom školom za 175% a sa višom i visokom za 230%, odnosno u 1971. godini 212.657 lica bila su sa završenom osnovnom školom, 87.319 lica sa srednjom školom a 32.968 lica sa višom i visokom školom.

Urbanizacija ima svoga odraza i u drugim demografskim elementima kao, na primer, u prirodnom kretanju stanovništva, u strukturi domaćinstva po broju članova, u promeni starosne strukture stanovništva itd., o kojima ćemo dati kratak osvrt.

Natalitet u Makedoniji je relativno veliki, odnosno najveći u odnosu na druge republike u Jugoslaviji. Međutim, natalitetna stopa, pod uticajem urbanizacije, pokazuje opadanje. Tako, na primer, 1948. godine ona je iznosila 40,7 promila, 1960. godine 32,4 promila a 1970. godine 23,2 promila. Natalitet bi bio verovatno još niži da nije veliki broj majki sa nepotpunom školskom spremom. Tako, u 1970. godini 71% od živorođene dece rodile su majke sa gorepomenutom obrazovnom strukturom, a samo 9% dece rodile su majke sa visokom školskom spremom, što je ipak na određen način odraz urbanizacije. Sa znatno boljim poboljšanjem socio-zdravstvenih usluga, obrazovnom strukturom i drugim elementima urbanizacije, dosta je opala stopa mortaliteta. Tako, na primer, 1960. godine ona je iznosila 10,1 promila a 1970. godine 7,6 promila, ali je zato velika smrtnost dojenčadi i to više u ruralnim naseljima gde su 1970. godine umrli 64% od ukupnog broja umrlih dojenčadi u Republici. Analogno opadanju stope nataliteta i mortaliteta opada i stopa prirodnog priraštaja stanovništva i to od 20,7 promila u 1961. na 15,4 promila u 1971. godini, što se isto tako dovodi u vezi sa razvojnim stepenom urbanizacije. Od istih uzroka pozitivno je i kretanje srednjeg trajanja života. Tako, na primer, u periodu 1952—1954. godine, srednje trajanje života muških lica iznosilo je 54,95 godine, a ženskih lica 55,06 godine, a u periodu 1965—1966. godine srednje trajanje života muških lica produženo je na 62,90 godine a na ženska lica na 65,95 godine. Tendencija starenja stanovništva Makedonije je rezultat poboljšanja životnih uslova, što će reći urbanizacije.

Pod uticajem urbanizacije menja se i struktura domaćinstva po broju članova. U suštini razbijaju se patrijalna domaćinstva sa većim brojem članova koja su karakteristična za seoska naselja. Tako, na primer, od 1961. do 1971. godine domaćinstva sa 8 i više članova opala su od 40.327 na 36.453 domaćinstva. Prema tome urbanizacija je učinila svoje, tj. usitnila je domaćinstva zbog čega se je povećao broj domaćinstva sa jednim i dva člana i to za prva od 19.169 na 22.290 domaćinstva, a za druge od 26.990 na 37.215 domaćinstva, što je karakteristika kako za gradska tako i za seoska naselja.

Zaključujući ističemo da smo u ovom radu imali za cilj da prikazemo jednu metodu praktičnog povezivanja urbanizacije sa demografijom. U tom smislu obuhvaćeno je nekoliko osnovnih demografskih elemenata, sa dovoljno faktografskog materijala koji ukazuje na prilično jasnu situaciju u procesu urbanizacije u SR Makedoniji. Svakako da ovakva proučavanja treba da nađu i svoju primenu kako u širem okviru socijalne geografije tako i u praksi, pogotovu kada se radi o urbanističkom, odnosno prostornom planiranju.

Résumé

PROCES DE L'URBANISATION DANS LE CONTEXTE DE LA STRUCTURE DE LA POPULATION DANS LA R. S. DE MACEDOITE

Mitko Panov

L'auteur présente un compte rendu pour le mouvement de la population urbaine. Dans le passé dominait la population rurale. Ainsi, par exemple, en 1900 la population urbaine comptait 276 422 personnes, ou 31,4% de la population totale dans la Macédoine, et déjà en 1971 celle-ci comptait 803 230 personnes ou 48,8%. Le processus intensif de l'urbanisation commence depuis la terminaison de la deuxième guerre mondiale jusqu'ici, mais surtout depuis d'avant 15—20 années. Depuis ce temps là, les villes agrandissent rapidement, surtout industriellement, et, par le nombre de la population, augmentent grâce à la migration accélérée sur la relation village-ville. On a démontré certaines formes spécifiques de l'urbanisation. Autres indicateurs principaux de l'urbanisation sont les changements dans la structure de la population active par secteur d'activité. Notamment, différemment du passé lorsque dominait la population active dans les activités primaires, par le développement de l'industrie et l'urbanisation, le nombre de personnes actives dans les activités secondaires et tertiaires est remarquablement augmenté.

Comme éléments démographiques importants, d'où on peut voir le degré de développement de l'urbanisation, se distinguent la structure de la population par la savoir de lire et écrire, changements dans le mouvement naturel de la population, la structure de la vieillesse de la population et la structure des ménages par nombre de personnes.